ISSN (Print) 2616-6844
ISSN (Online) 2663-1318

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

BULLETIN

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ҚҰҚЫҚ сериясы
LAW Series
Серия **ПРАВО**

№ 3(132)/2020

1995 жылдан бастап шығады
Founded in 1995
Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Нұр-Сұлтан, 2020
Nur-Sultan, 2020
Нур-Султан, 2020

Бас редакторы

Ибрагимов Ж. И. Заң ғылымдарының докторы, профессор
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары	**Абдрасулов Е. Б.** з.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Бас редактордың орынбасары	**Аничкин Е. С.** з.ғ.д., доцент, Алтай мемлекеттік университеті, Барнаул, Ресей

Редакция алқасы

Абайдельдинов Е.М.	з.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Абдилов Қ.С.	PhD, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ақпанов А.Н.	з.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Амандыкова С.К.	з.ғ.д., проф., Астана халықаралық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Бабкина Е.В.	з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті, Минск, Беларусь
Баймаханов М.Т.	з.ғ.д., проф., академик, «КАЗГЮУ университеті» АҚ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Балтабаев К.Ж.	з.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Букалерова Л.А.	з.ғ.д. проф., РУДН (Ресей)
Бурибаев Е.А.	з.ғ.д., проф., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Бусурманов Ж.Д.	з.ғ.д., проф., ҚР Жоғарғы Сот төрелігі Академиясы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Винниченко О.Ю.	з.ғ.д., проф., Тюмень мемлекеттік университеті, Тюмень, Ресей
Исполинов А.С.	з.ғ.д., проф., М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Мәскеу, Ресей
Кала Н.С.	PhD, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Коробеев А.И.	з.ғ.д., проф., Қиыршығыс федералды университеті, Владивосток, Ресей
Мукашева А.А.	з.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Нургалиева Е.Н.	з.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Сарсенова С.Н.	з.ғ.к, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Тлепина Ш.В.	з.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Томас Давулис	з.ғ.д., проф. Гедиминас атындағы Вильнюс университеті, Вильнюс, Литва
Рейн Мюллерсон	з.ғ.д., проф., Таллин университеті, Таллин, Эстония
Трунк А.	з.ғ.д., проф., Кристиан Альбрехт атындағы, Киль университеті, Киль, Германия
Турлуковский Я.	з.ғ.д., проф., Варшава университеті, Варшава, Польша

Журнал менеджері: **Г. Мендыбаева**

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қ.Сәтбаев к-сі, 2, 402 б.
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-457)
E-mail: **vest_law@enu.kz**

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы
Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам
27.03.18 ж. № 16992-Ж-тіркеу куәлігімен Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігімен тіркелген.
Мерзімділігі: жылына 4 рет.
Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі,13/1,
тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-457)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Мазмұны

Мемлекет және құқық теориясы, конституциялық құқық

Абдрасулов Е.Б., Бажай Х. Қазақстан Республикасында конституциялық реформалар арқылы демократиялық өзгерістер қалыптастырудың құқықтық негіздері 8

Қылмыстық және қылмыстық-процессуалдық құқық

Маммадов Р.Э. Мигранттар қылмысының түсінігі мен мәні 21

Азаматтық құқық. Еңбек құқығы

Мукашева А.А., Ибраев А.С. Азаматтық сот ісін жүргізуде экологиялық құқықтарды қорғаудың сот практикасы 30

Жұмаділова М.А., Дүсіпов Е.Ш., Жүсіпбекова М.К. Электрондық мәміле және электрондық сауданың мәні 44

Халықаралық құқық

Солнцев А.М., Есенбаева Г.С., Акшалова Р.Д. Зымыран технологияларын бақылаудың халықаралық-құқықтық режимінің ерекшеліктері 57

Тлепина Ш.В., Зукай Ж. ЕАЭО кейбір қатысушы елдерінің аумақтарында халықаралық құқықтың әрекет ету тәртібі мен шегі 67

Әкімшілік құқық

Балабиев Қ.Р. Қазақстан Республикасында әкімшілік сотқа қатысты соттылықты анықтаудың өзектілігі 76

Соболева Ю.В. Мемлекеттік ветеринариялық қадағалауды құқықтық реттеуде жетілдіру әдісі пәнаралық тәсіл мәселесі тұрғысында 85

ХҒТАР 10.15.23

[1] Е.Б. Абдрасулов
[2] Х. Бажай
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: [1]aermek_19@mail.ru [2]huandagbazhay@gmail.com)

Қазақстан Республикасында конституциялық реформалар арқылы демократиялық өзгерістер қалыптастырудың құқықтық негіздері

Аннотация. *Мақалада 1995 жылы 30 тамыздағы республикалық референдумда қабылданган Қазақстан Республикасының Конституциясына 25 жылдың ішінде енгізілген (1998, 2007, 2011, 2017, 2019 ж.ж.) өзгерістер мен толықтырулардың ерекшеліктеріне құқықтық талдау жасалған. Талдау барысында Қазақстан Республикасының Конституциялық реформалары нәтижесінде демократиялық өзгерістер арқылы құқықтық мемлекет қалыптастырудағы өзіндік үлгісін жасай отырып, дамыған алдыңғы қатарлы 30 елдердің қатарына қосылудың батыл қадамдарын көрсетеді. Әсіресе, 2017 жылғы мемлекеттік билік тармақтары арасындағы өкілеттіктерді қайта бөлу жөніндегі конституциялық реформаға баса назар аударылған. Онда Президенттің өкілеттіктерін беруге байланысты Парламент пен Үкіметтің азаматтар алдындағы рөлі мен жауапкершілігі күшейтілуі, қоғамдық маңызы бар мәселелер бойынша азаматтық қоғамның пікірін білдіру және ескеру мақсатында орталық және жергілікті атқарушы органдар жанынан қоғамдық кеңестер құру арқылы халық пен Үкімет арасында «кері байланыс» тетігін қалыптастырудың негіздері қарастырылады. Реформалардың жүзеге асырылуын қолдай отырып, конституциялық даму мәселесіне қатысты салыстырмалы құқық тұрғыдан дәйекті ұсыныстар мен қисынды пікірлер келтіріледі.*

Түйін сөздер: *конституция, реформа, республика, президент, парламент, үкімет, сот, адам құқығы, құқық үстемдігі, демократия, конституциялық даму.*

DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2020-132-3-8-20

Кез келген елде Конституция тұрақтылығын бірінші кезекте мемлекеттің мызғымастығымен тығыз байланыстыратыны табиғи шындық. Салыстырмалы тұрғыдан қарастырсақ, Қазақстан Республикасы өте жас мемлекет, олай дейтініміз Конституциямыздың 25 жылдығын осы жылы атап өтпекпіз. Тәуелсіздікке қол жеткізген осы бір азғантай жылдар аралығында өзін демократиялық, құқықтық, зайырлы, әлеуметтік мемлекет ретінде қалыптастыру мақсатында көптеген мүмкіндіктерді бағындыра алды. Мемлекетіміздің конституциялық дамуы барысында қоғамдағы қатынастардың, оның ішінде, негізгі құқықтық қатынастардың бірге дамуы табиғи заңдылық. Қазақстан мемлекеті жас

болса да, әлемнің дамыған алдыңғы қатарлы 30 елінің қатарына қосылуды басты мақсаты ретінде айқындады. Соған байланысты қоғамдық қатынастар да жылдам дамып, жаһандық үдеріске сәйкес жиі өзгеріп отырды. Осындай қатынастардың ішінде Конституциямен реттелетін құқықтық қатынастардың маңыздылығы айтпаса да түсінікті. Осының негізінде, бүгінге дейін Конституциямызға бес рет өзгертулер мен толықтырулар енгізілді. Ол өзгертулер мен толықтырулар адамгершілік құндылықтармен қоса жалпы демократиялық принциптердің мәні мен мазмұнын халықаралық құқық принциптер мен нормаларына, конституциялық заң шығарудың әлемдік стандарттарына толығымен сәйкестендіру, Конституциялық өзгертулер жасауда алдыңғы қатарлы дамыған мемлекеттердің демократиялық үлгідегі тәжірибелеріне назар аудара отырып, өзін шынайы демократиялық, әлеуметтік, құқықтық мемлекет ретінде қалыптастыруды мақсат етті. Қазақстанда Конституциялық реформаның мәніне тоқтамас бұрын, Конституцияның ерекше рөліне қатысты барлық құқықтық жүйенің тұрақтылығын қамтамасыз етудегі, барлық мемлекет институттарының қызметіне, сондай-ақ, қоғамдық және құқықтық тәртіп мәселелеріне назар аударған жөн. Белгілі конституционалист ғалым В.Д. Зорькиннің пікірнше: «Конституция-шындықтың басты құқықтық сипаттамасы. Сондықтан ол өзгермейтіндік пен сабақтастықтың осы элементтерін жаңғыртуға, сақтауға және қолдауға міндетті. Әлемдік саяси практикада Конституцияның елеулі өзгерістері – әдетте, әлеуметтік-саяси құрылыстың принципті өзгерістерімен, яғни революциялармен байланысты төтенше құбылыстар екенін атап өткен жөн. Мысалы, көптеген ойларда саяси бейбітшілік үшін «конституциялық үлгі» болып табылатын Америка Құрама Штаты өз Конституциясында бекітілген мемлекеттік биліктің құрылымын ешқашан өзгерткен жоқ. Және бұл кездейсоқ емес. Әлеуметтік-мемлекеттік тұрақтылықтың іргетасы-саяси құрылыстың тұрақтылығы. Дәл осы тұрақтылық барлық саясат, экономика, әлеуметтік іс-әрекет субъектілеріне - партиялардан және басқа да қоғамдық институттардан корпорация иелеріне және қатардағы азаматтарға дейін өз болашағын түсінуге, өмір мен қызметті қалыпты жоспарлауға мүмкіндік береді.»,-дейді [1].

Бұдан құқықтық жүйе, қоғамның одан әрі экономикалық және әлеуметтік жаңғыртылуына қатысты негізгі ережелердің тұрақтылығы сақталады, сондай-ақ Конституция бүкіл мемлекеттің тұрақтылығына кепілдік береді. Осы мағынада ҚР Конституциясы Қазақстан Республикасының саяси, экономикалық және әлеуметтік дамудағы табысты қызмет етуінің нормативтік негізі болды, елдің жетекші әлеуметтік-саяси күштері арасындағы консенсусқа қол жеткізудің және Қазақстан халқының әл-ауқатының көрсеткіші болды. XXI ғасырдың бірінші онжылдығының ортасында қол жеткізілген бұл нәтиже Конституцияға ықтимал түзетулер енгізу – бұл «қоғам өмір сүретін ережелердің қалған жүйесі күмәндануға, эрозияға, шайылуға ұшырайды дегенді білдіреді. Алдымен, рух, содан кейін ереже әрпі - кез келген ереже! – мәнін жоғалта бастайды» [1].

Алайда, «конституция - бұл дамып келе жатқан құқықтық мәселе, ол жағдайлардың қысымына ұшырайды және егер ағымдағы жағдай қажет болса, өзгертілуі керек. Қазіргі қоғамның өмірі серпінді, тіпті, ауқымды оқиғалар көбінесе болжанбайды, бұл экономикада, әлеуметтік салада, саясатта және кейде идеологиядағы өзгерістерге әкеледі, нәтижесінде көптеген экономикалық, саяси және басқа да реформалар орын алады [2, 8 б.].

Сондай-ақ, Негізгі Заңды шамадан тыс консервациялау елеулі қоғамдық шиеленісті тудыруы және мемлекеттіліктің эволюциялық дамуының бұзылуына, бұрынғы заңдарды бұзуға, уақытша, кейіннен жаңа конституцияларды қабылдауға әкеп соқтыруы мүмкін екенін де ашық айтады [2, 9 б.].

Қазақстанда конституциялық реформаның бірнеше кезеңі негізінен осы теориялық ережелерді ескере отырып, жүзеге асырылды деуге болады.

Алғашқы кезең «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 7 қазандағы N 284-I Заңымен енгізілген Қазақстан Республикасы-

ның Конституциясына енгізілген өзгерістермен байланысты» [3].

Өзгерістер президенттік институттардың жұмысына, мемлекеттік қызметке, Парламенттің, Үкіметтің, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметіне және сайлау құқығына қатысты болды. Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу тәртібін жаңа құқықтық реттеу маңызды болды. Сот жүйесіне енгізілген өзгерістер алқабилер сотының қарауына мүмкіндік берді. Тұтастай алғанда, конституциялық реформалар мемлекеттік басқаруды оңтайландыруға және президенттік билікті нығайтуға бағытталған болатын, өйткені өтпелі кезеңді ескере отырып, Қазақстан Республикасының Президентіне жауап беретін өте күшті және белсенді атқарушы билік қажет болды.

2007 жылғы 21 мамырда Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізуге байланысты конституциялық реформаның келесі кезеңі, әрине, салалық ұлттық заңнамаға бірқатар жаңалықтар енгізді [4]. Қазақстан Республикасы Конституциясының 15-бабының 2-тармағына түзету енгізілді, оған сәйкес өлім жазасы өліммен байланысты террористік қылмыстар үшін, сондай-ақ, соғыс уақытында жасалған аса ауыр қылмыстар үшін кешірім жасау туралы өтініш беру құқығын бере отырып, ерекше жаза ретінде белгіленді. Ескі редакцияда өлім жазасы ерекше ауыр қылмыстар үшін ерекше жаза шарасы ретінде белгіленді. Өлім жазасын қолданудың тарылуы, оның аса ауыр қасақана жасалған қылмыстардың өте тар шеңберіне тағайындалуы, Қазақстан Республикасында өлім жазасына мораторийдің енгізілуі - мұның бәрі Қазақстанның қылмыстық заңнаманы одан әрі ізгілендіру бағдарламасын және өлім жазасын қолдануды шектеуді тұрақты түрде ұсынып отырғандығын айғақтайды. «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2007 жылғы 21 мамырдағы Қазақстан Республикасының Заңымен бекітілгеннен кейін, Конституцияның 16-бабының 2-тармағында соттың ғана қамауға алуға санкциясы [5], Қоғамның демократиялануының және азаматтардың құқықтық қорғалуының жарқын көрсеткіші болып табылатын «сот-тық бақылау» термині қазақстандық заң ғылымында және практикада белсенді қолданыла бастады. «Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы» азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету үшін сот бақылауының шегін одан әрі кеңейтуді қарастырады [6]. Осы міндеттерді іске асыру негізінен қылмыстық процеске тергеу судьясының жаңа институтын енгізген 2014 жылғы 4 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінде бекітілген. Процессуалдық мәжбүрлеу шараларын қолдануға қатысты тергеу судьясының өкілеттіктері Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 55-бабының нормаларында белгіленген, оған сәйкес Қылмыстық іс жүргізу кодексінде көзделген жағдайларда тергеу судьясы келесі мәселелерді қарайды: 1) күзетпен ұстауға санкция беру; 2) үйқамаққа санкция беру; 3) қызметінен уақытша шеттетуге санкция беру; 4) жақындауға тыйым салуды санкциялау; 5) экстрадициялық қамауға алуды санкциялау; 6) күзетпен ұстау, үйқамаққа алу, экстрадициялық қамауға алу мерзімдерін ұзарту; 7) кепілді қолдану [7]. Қазақстан Республикасында жеке адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын шектеудің заңдылығы мен негізділігін қамтамасыз ету мақсатында сот билігі органының сот бақылауын белгілеуге бағытталған сот қорғауының Конституциялық дефинициясын практикада жүзеге асыруға арналған көпфункционалды қылмыстық іс жүргізу қызметінің бағыты да дами бастады. Жоғарыда көрсетілген бағыттарға сәйкес Ұлт жоспары – бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадамның 22 – қадамын іске асыру шеңберінде [8], 2016 жылдың 1 қаңтарынан бастап Қазақстан Республикасында тергеу судьяларының қарауына тағы төрт іс жүргізу іс-әрекетіне қосымша санкция берілді: алу, тінту, жеке тінту, қарау, олар Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 196-бабының 1-бөлігіне сәйкес шұғыл тергеу әрекеттеріне жатады.

ISSN: 2616-6844, eISSN:2663-1318

Қазақстан халқының көпұлтты құрамын ескере отырып, демократиялық өзгерістердің көрсеткіші Конституцияның сайлау процесіне әсер ететін нормаларындағы өзгерістер болып табылады. Мәселен, Конституцияның 51-бабының 1-тармағына сәйкес, «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 19 маусымдағы N 268 Конституциялық Заңының негізінде «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 28 қыркүйектегі N 2464 Конституциялық заңына өзгертулер енгізілді. Мәжілістің тоқсан сегіз депутатының тоғызын Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлауы мүмкін болды. Сонымен қатар, пропорционалды сайлау жүйесін белгілеу «әрбір партия оған берілген дауысқа барабар орындар санын ала бастады. Сондықтан ол ең әділ деп саналады. Егер квота төмен болса, онда шағын фракцияларда да Бос орындар алу мүмкіндігі пайда болады. Жүйенің артықшылығы-сайлаушылардың түрлі топтары өз өкілдеріне бос жұмыс орындарын қамтамасыз ете алады. Осыған байланысты дауыс беру нәтижесін халық әділ деп таниды» [9].

2007 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар президенттік республикадан президенттік-парламенттік республикаға көшудің негізін көрсетті, өйткені ҚР Президенті Парламент Мәжілісінде ұсынылған Саяси партиялар фракцияларымен консультациялардан кейін келісім беру үшін Мәжілістің қарауына Республика Премьер-Министрінің кандидатурасын енгізеді, Парламент Мәжілісінің келісімімен Премьер-Министрді лауазымына тағайындайды.

2011 жылы Қазақстан Республикасы Конституцияның 41-бабы 3-1 тармақпен толықтырылып, былайша жазылды: «Президенттің кезектен тыс сайлауы Республика Президентінің шешімімен тағайындалады және конституциялық заңда белгіленген тәртіп пен мерзімде өткізіледі» [10].

Жүргізілген конституциялық реформалардың дұрыстығы мен мақсаттылығы 2016 жылдың соңына қарай қазақстандық қоғам өмірдің барлық салаларында оң өзгерістер мен прогрессивті даму процесінде болатын біртұтас жүйе болғандығының дәлелі болды. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев 2017 жылғы 31 қаңтардағы Қазақстан халқына жолдауында: «Еліміз өзінің 25 жылдық даму кезеңінен абыроймен өтті. Біз елімізді мақтан тұтамыз. Табыстарымыз бен жетістіктеріміз туралы Тәуелсіздігіміздің 25 жылдық мерейтойында атап өттік. Оларды бүкіл әлем біледі және жоғары бағалайды.» [11].

Қазақстан Республикасының одан әрі дамуына көптеген факторлар әсер етеді, олардың ішінде, «әлемде кезекті, Төртінші өнеркәсіптік революция басталғанына» байланысты жаһандық сын-қатерлер бар.

Осыған байланысты Мемлекет басшысы экономиканы технологиялық жаңғыртуды жеделдетуге, бизнес-ортаны түбегейлі жақсартуға және кеңейтуге, экономикадағы мемлекеттің үлесін жалпы ішкі өнімдегі 15% - ға дейін азайтуға, мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті кеңейтуге, адами капиталдың сапасын жақсартуға, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) үздік тәжірибелері мен ұсынымдарын имплементациялауды қамтамасыз етуге және т.б. бағытталған маңызды мақсаттар мен міндеттерді айқындады.

Қоғам дамуының экономикалық және әлеуметтік жағдайларының алдағы түбегейлі өзгеруі біздің еліміздің Президенті қойған міндеттерді орындауды қамтамасыз етуге арналған мемлекетте саяси қайта құруларды талап етті. Осыған орай, конституциялық нұсқамаларды мемлекет пен қоғамның алдағы Үшінші модернизациясымен сәйкестендіру «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 10 наурыздағы № 51-VI Заңымен қарастырылған үлкен маңызға ие болды [12].

Бұл жердегі басымдық адам құқығы мәселесіне арналғандығы. Мәселен, халықаралық, бірінші кезекте, адам құқықтары саласындағы шарттар ратификациялануға тиіс және Қа-

зақстан Республикасының заңдары алдында басымдыққа ие. Бұл тұрғыда адам құқықтарын қорғау мен көтермелеудің негізгі қағидаттары мен нормалары белгіленгенін ескере отырып, нақты халықаралық шарттарға қатысты қабылданған міндеттемелердің сақталуын бақылаудың нақты ұлттық тетігін енгізу мақсатын ұстана отырып, Конституцияның 4-бабының 3-тармағы «3. Республика бекіткен халықаралық шарттардың Республика заңдарынан басымдығы болады. Қазақстан қатысушысы болып табылатын халықаралық шарттардың Қазақстан Республикасының аумағында қолданылу тәртібі мен талаптары Республиканың заңнамасында айқындалады»,-деп тұжырымдалды. Конституцияның 4-бабының 3-тармағына енгізілген өзгертудің нәтижесі Қазақстан аумағында Конституцияға сәйкес емес деп танылған халықаралық ұйымдардың шешімдерін орындауға тыйым салу, сондай-ақ, ратификациялауға жатпайтын және Қазақстан Республикасының Конституциясымен келіспейтін халықаралық шарттарды қабылдауға немесе бекітуге жол бермеу бөлігінде түзетулер енгізу мақсатын жүзеге асыруда «Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы» Қазақстан Республикасының Заңына да өзгертулер енгізуге ықпал ететіндігін көрсетеді. Сол сияқты, Конституцияның 55-бабы 1-1 тармағымен толықтырылды: «1-1) Қазақстан Республикасы Президентінің ұсынуымен Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілді бес жыл мерзімге қызметке сайлау және оны қызметінен босату», Тұңғыш Президенттің бастамасы бойынша Адам құқықтары жөніндегі уәкілді сайлау жөніндегі өкілеттік Парламент Сенатына берілді. 2017 жылғы мемлекеттік билік тармақтары арасындағы өкілеттіктерді қайта бөлу жөніндегі конституциялық реформа негізінде Президенттің өкілеттіктерін беруге байланысты Парламент пен Үкіметтің азаматтар алдындағы жауапкершіліктері біршама күшейтілді. Жалпы қоғамдық маңызы бар мәселелер бойынша азаматтық қоғамның пікірін білдіру, сондай-ақ, оны ескеру мақсатында орталық және жергілікті атқару органдары жанынан қоғамдық кеңестер құру, сол құрылған қоғамдық кеңестер арқылы халық пен Үкімет арасында «кері байланыс» (әкімдердің жыл сайынғы халық алдындағы есеп беруі) тетіктерін қалыптастыра бастады.

Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің билік тармақтары арасында өкілеттіктерді қайта бөлу мәселелері жөніндегі үндеуінде бұл жолғы конституциялық реформаның негізгі бағыттарының бірі Конституцияда жаңа ережелер құру, белгілі бір дәрежеде Қазақстан Республикасы Президентінің құзыреті есебінен Парламент пен Үкіметтің рөлін күшейту болды, ол конституциялық реформаның мәні - билікті елеулі түрде қайта бөлу, саяси жүйені демократияландыру екенін атай отырып, реформа екі негізгі бағыт бойынша іске асатындығын көрсетті:

«Біріншіден, Президенттің әлеуметтік-экономикалық процестерді реттеудегі біршама өкілеттіктерін Үкіметке және басқа да атқарушы органдарға берген жөн. Сонда бұл салаға Үкімет, министрліктер және әкімдіктер толықтай жауап беретін болады. Өкілеттіктерді беру тиісті заңдарды өзгерту арқылы іске асады. Бұл өзгерістерді Үкімет қазіргі Парламенттің сессияның аяғына дейін Парламентке енгізуі тиіс.

Екіншіден, одан да күрделі міндет - билік тармақтары арасындағы қарым-қатынасты конституциялық деңгейде теңгерімді ету. Осы реформаның аясында Үкіметті жасақтаудағы Парламенттің рөлін күшейтеміз. Парламент сайлауында жеңген партия Үкімет құрамын анықтауға түбегейлі ықпал ететін болады. Бұл министрлер кабинетінің өкілетті билік алдындағы жауапкершілігін арттырады. Тиісінше, биліктің заң шығарушы тармағының атқарушы билікке бақылауын күшейтеді. Айтылған екі бағыттың қай-қайсысы да жауапкершілік пен кәсібилікті арттыру арқылы мемлекеттік басқару тиімділігін күшейтеді» [13].

2019 жылғы 23 наурыздағы Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы негізінде Қазақстан Республикасының Конституциясының 2-бабының 3-тармақшасы: «3. Республиканың әкімшілік-аумақтық құрылысы, оның астанасының мәртебесі заңмен бел-

гіленеді. Қазақстанның астанасы Нұр-Сұлтан қаласы болып табылады»; 3-1-тармақтағы «Астана» деген сөз «Нұр-Сұлтан» деген сөзбен ауыстырылсын», -деп өзгертілді [14].

Конституциялық реформаның барлық аспектілерін толығымен қолдай отырып, заң ғылымдарының докторы, профессор Е.Б. Абдрасулов бұл турасында «Конституционная реформа как движущий фактор демократических преобразований в Республике Казахстан» деген мақаласында Конституцияға түзетулер жобасын талқылау барысында басқаша шешуге болатын мазмұнды сипаттағы мәселелерге назар аудартады. Ғалымның көзқарасы бойынша, болашақта прокуратура органдарының қызметін реттейтін Конституция нормаларын Конституцияның VII бөлімінде орналастырудың орындылығы туралы мәселені қайта ойластыру керек екендігін айтады. Себебі, «Соттар және сот төрелігі» деген VII бөлімдегі қоса берілген прокуратура органдары сот төрелігін жүзеге асырмайды. Конституцияның тиісті бөлімдері «сот билігі және прокуратура» деп белгіленген Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының басқа елдерінің тәжірибесін дұрыс пайдалану немесе прокуратура органдарына арналған нормаларды жеке бөлімге бөлу ойластырылуда» [15]. 2017 жылғы 10 наурыздағы Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңының 1-бабы 21-тармағына сәйкес, Конституцияның 81-бабы «Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты азаматтық, қылмыстық істер, жергілікті және басқа да соттардың соттылығына жататын өзге де істер бойынша жоғары сот органы болып табылады, заңда көзделген жағдайларда өзінің соттылығына жататын сот істерін қарайды және сот практикасының мәселелері бойынша түсініктемелер беріп отырады» деп толықтырылса, 22-тармағы негізінде Конституцияның 83-баптың 1-тармағы мынадай редакцияда: «1. Прокуратура мемлекет атынан Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықтың сақталуына заңда белгіленген шекте және нысандарда жоғары қадағалауды жүзеге асырады, сотта мемлекеттің мүддесін білдіреді және мемлекет атынан қылмыстық қудалауды жүзеге асырады.», деп өзгертілген. Бұл редакцияда Конституцияның 83-бабының 1-тармағында «заңдардың дәлме-дәл және біркелкі қолданылуына...» деген сөз тіркестері «заңдылықтың сақталуына» деген сөз тіркесімен өзгертілді. Себебі Конституцияның ескі редакциясында пайдаланылатын сөздер («Заңды қолдану») прокуратураның нақты өкілеттіктерін дәл бере алмады, өйткені құқықты (заңды) қолдану құқық қолдану актілерін қабылдауға бағытталған құқықты іске асыру нысандарының бірі ғана болып табылады. Яғни, прокуратура Конституция нормаларын сөзбе-сөз түсіндіру кезінде қоғамда заңдылық пен құқық тәртібінің негізі болып табылатын заңдардың орындалуы мен сақталуына теориялық қадағалауды жүзеге асыра алмайтынын білдірді. Сонымен қатар, «заңдылықты сақтау үшін» деген сөз тіркесі, сондай-ақ, прокуратураның барлық қадағалау қызметінің мәнін толық ашпайтындықтан, заңдылық ұғымы бұл мемлекеттік органдар, лауазымды адамдар мен азаматтар құқықтық нормаларды және бірінші кезекте заңдарды қатаң сақтайтын мемлекеттегі саяси-құқықтық режим немесе құқықтың нақты әрекет ету қағидаты екенін анықтаудан туындайтынына байланысты жаңа редакцияны да тағы да сыни тұрғыдан қараған жөн. Демек, егер заңдардың және өзге де нормативтік құқықтық актілердің сақталуын субъектілердің рұқсат етілмеген іс-әрекеттер жасамауының енжар мінез-құлқы ретінде қарайтын болса, онда құқықтық реттеуден тыс жерлерде прокуратураның Құқықтық ұйғарымдарды, яғни субъектілердің қандай да бір шешімді қабылдау немесе орындау, қандай да бір әрекетті орындау сияқты белсенді іс-әрекеттерін заңды орындауды талап ету құзыреті қалады.

Егер Мемлекет басшысының «институционалдық қайта құрулар, қауіпсіздік және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес» атты Қазақстан халқына Жолдауында бесінші басымдық аясында ЭЫДҰ-ның үздік тәжірибелері мен ұсыныстарын имплементациялау қажеттігі тұрғысынан Конституциялық қайта құруларға жақындасақ, онда прокуратураның құзырет мәселелеріне түбегейлі қарау қажет болуы мүмкін. Белгілі болғандай, ЭЫДҰ-ның

барлық елдерінде прокуратура сотта мемлекеттік айыптауды қолдайды, қылмыстық қудалау саласындағы басқа құқық қорғау органдарының жұмысын үйлестіреді, сотқа дейінгі тергеуге өзі белсенді қатыса алады. Сонымен қатар, прокуратура Әкімшілік құқық бұзушылықтарға қарсы күреске жәрдемдеседі. Осыған байланысты жалпы ортақ бақылау жоқ немесе олар жойылып жатқан немесе өтпелі кезең үшін оңтайлы үлгілерді тапқан елдердің тәжірибесін ескеру қажет. Бұл тәсіл, прокуратура туралы жаңа Заңның редакциясындағы өзгерістерге қарамастан, бір мемлекеттік органның жоғары сапалы әмбебап бақылауды жүзеге асыруы іс жүзінде мүмкін емес екендігіне негізделген: «Прокуратура мемлекет атынан заңдарда белгіленген шектерде және нысандарда, Қазақстан Республикасында заңдардың сақталуын жоғары қадағалауды жүзеге асырады». Бір қарағанда, бұл норма Конституция мен Прокуратура туралы Заңның ережелерін іске асыру мақсатында қабылданатын нормативтік құқықтық актілерде жоғары қадағалауды шектеуге мүмкіндік береді. Алайда, практикада бұл норма жоғары қадағалаудың шектері мен нысандарын белгілеу кезінде ведомстволық мүдделерге қарсы күресуі мүмкін.

Сондықтан егер бүгінде Кеңес кезеңінің дәстүрінен «салалық бақылау-қадағалау органдарының іс жүзінде толық болмауына байланысты жалпы қадағалау қажет болған жағдайда толық бас тарту мүмкін болмаса, онда Конституция деңгейінде прокуратура органдарының жалпы қадағалауын шектеген елдердің тәжірибесін онда арнайы бақылаушы орган құруды көздей отырып пайдалану керек [15]. Бұған мысал ретінде Украинаның Конституциясы, Беларусь Республикасының Конституцияларын келтіруімізге болады. Мәселен, Беларусь Республикасының Конституциясында VI Бөлім «Прокуратура. Мемлекеттік бақылау комитеті» 7-тарау. «Прокуратура» 8-тарау «Мемлекеттік бақылау комитеті» деп бекітілген [16]. Беларусь Республикасы Конституциясының аталған тарауының нормалары 125-бап. «Министрліктердің және Министрлер Кеңесіне ведомстволық бағынысты басқа да органдардың, жергілікті өкілді және атқарушы органдардың, кәсіпорындардың, ұйымдар мен мекемелердің, қоғамдық бірлестіктердің, лауазымды адамдар мен азаматтардың заңдардың, декреттердің, жарлықтардың және өзге де нормативтік актілердің дәл және біркелкі орындалуын қадағалау Беларусь Республикасының Бас Прокурорына және оған бағынысты прокурорларға жүктеледі», десе 129-бапта «Республикалық бюджеттің атқарылуын, мемлекеттік меншіктің пайдаланылуын, мемлекеттік меншік қатынастарын, шаруашылық, қаржылық және салық қатынастарын реттейтін Президенттің, Парламенттің, Үкіметтің және басқа да мемлекеттік органдардың актілерінің орындалуын мемлекеттік бақылауды мемлекеттік бақылау комитеті жүзеге асырады» деп жазылған [16]. Мемлекеттік бақылау комитетінің қызметі Беларусь Республикасының 2010 жылғы 1 шілдедегі № 142-З «Беларусь Республикасының мемлекеттік бақылау комитеті және оның аумақтық органдары туралы» Заңымен реттеледі [17], осы бақылаушы органның негізгі міндеттері айқындалған, оның ішінде, ұйымдар мен жеке кәсіпкерлердің бюджет қаражаты мен мемлекеттік меншікті тиімді және ұтымды пайдалануына мемлекеттік бақылауды жүзеге асыру, заңнаманың жүйелі бұзушылықтарын және экономика мен әлеуметтік саладағы теріс үрдістерді анықтау бойынша кешенді іс-шаралар жүргізу, экономикалық саладағы құқық бұзушылықтардың алдын алу, анықтау және жолын кесу, экономикалық қызметтің тиімділігін арттырудың пайдаланылмайтын резервтерін анықтау, экономиканың нақты секторын дамыту және т.б. Беларусь Республикасының Конституциясында бюджет қаражатының жұмсалуына және оларды пайдалануға байланысты барлық субъектілердің қызметіне әмбебап (жоғары) бақылау орнатқан заң шығарушы бұл жағдайда мақсатқа сәйкестік аясында дұрыс шығып, заң теориясында бар бақылау мен қадағалауды саралау критерийінен бақылауды ұсынады. Бұл жоғары тұрған мемлекеттік органдарға ғана бағынысты объектілерге қолданылатын заңдылықты қамтамасыз ету құралы. Сонымен қатар, заң шығарушы жалпы бақылаушы органға қадағалау органдарында

жоқ әкімшілік және басқару сипатындағы барлық өкілеттіктерді қалдырды.

Беларусь Республикасының тәжірибесін, сондай-ақ, мемлекет органдарының бақылау функциялары неғұрлым тиімді болып табылатын бақылау мен қадағалау ұғымдарының арақатынасын ескере отырып, бақылау нәтижелері қадағалаушы органды анықталған бұзушылықтарды анықтау және тиісті заңнамаға сәйкес тәртіппен заңдылық режимін белгілеуді талап ету құқығын ғана болжайтын қадағалаудан тікелей айырмашылығы жағдайды оң жағынан өзгертуге арналған болғандықтан, Қазақстан Республикасында бақылау (қадағалау) жөніндегі функцияларды беру, сондай-ақ, экономикалық қатынастар блогы бойынша заңдардың орындалуы мен қолданылуы арнайы бақылаушы органға осы саладағы прокурорлық қадағалауға қарағанда неғұрлым тиімді болады. Бұдан басқа, болашақта біздің республика конституциясында құқықтық қатынастардың барлық субъектілерінің экономикалық қызмет саласындағы заңдылықтың сақталуына жеке ведомствоаралық бақылау орган құру туралы норманы көздеу үшін осы саладағы қолданыстағы ведомстволық бақылау мен қадағалаудың тиімділігі арнайы органның жалпы бақылауымен толықтырылатын болады. Бұл органның прокуратурадан айырмашылығы, онда экономикалық және заңгерлік білімі бірдей дәрежеде бар мамандар ғана жұмыс істейтін болады [15].

Бұл бақылаушы органның қызметкерлерін кәсіби даярлау микро және макроэкономикалық қызмет, қаржы, бюджеттік, салықтық, инвестициялық, несиелік, банктік және т.б. саласында терең танымға негізделетін болады. ҚР Прокуратурасы туралы Заңның 44-бабы 1-бөлігінің 4-тармағында көзделгендей, қадағалау тексерулерін жүзеге асыру кезінде тиісті құзыретті органдардың мамандарын тартуға және көмекке жүгінбеуге мүмкіндік береді: «Прокурор өз құзыретіне сәйкес заңда көзделген тәртіппен тексерулер жүргізуге, оларға қатысу және қорытынды беру үшін мамандарды тартуға, сондай-ақ, қауіпсіздікті және қадағалау қызметін қамтамасыз ету үшін басқа құқық қорғау органдарының қызметкерлерін тексеруді жүзеге асыруға тартуға құқылы» [18]. Мемлекеттің жоғары қадағалау органының мамандарды тарту фактісінің өзі көбінесе сарапшылар заңнаманың бұзылуына себеп болған жүйелі проблемаларды анықтап, мемлекеттің экономикалық секторының жұмысын сапалы жақсарту бойынша, болашақта құқық бұзушылықтың алдын алу бойынша ұсыныстар бере отырып, тексерілетін ұйымның қызметінде кемшіліктер мен бұзушылықтарды табу қажеттілігі ретінде қабылдайды. Нәтижесінде прокурорлық тексерулердің көпшілігі қоғам өмірінің барлық салаларындағы жұмыстың үлкен көлеміне байланысты, экономикалық сала, әрбір саланы нормативтік реттеудің көптеген саны, әрбір тексеру объектісі қызметінің ерекшелігі туралы айтпағанда, құжаттаманы жүргізудің бұзылуын ғана қарапайым анықтауға айналады. Эконом-қызметкерлердің жоғары кәсіби құрамы бар жоғары бақылау органы құрылған жағдайда Мемлекет басшысының экономиканы технологиялық жаңғырту, басым салаларда бәсекеге қабілетті экспорттық өндірістерді дамытуға баса назар аудара отырып индустрияландыру, материалдық және отын-энергетикалық ресурстарды үнемдеу резервтерін анықтау, мемлекеттік бағдарламаларды, инвестициялық жобаларды және т.б. іске асыру кезінде бюджет қаражатын заңды және тиімді пайдалану жөніндегі тапсырмасын барлық тиісті субъектілердің орындауы бойынша кешенді бақылау-талдау іс-шаралары» [19]. Сонымен қатар, мемлекеттік қаражатты пайдаланудың нәтижелілігі мен үнемділігін талдауды, олардың өсуінің ықтимал резервтерін және жұмсаудың негізділігін бағалауды болжайтын жоғары бақылау органы қызметінің бағытын білдіретін мемлекеттік шығыстар тиімділігінің аудиті жетілдірілетін болады [20, 166 б.].

Осылайша, Қазақстанда бірнеше кезеңде жүргізілетін конституциялық реформа - бұл үстірт құрылымды негізгі өндірістік қатынастарға сәйкестендіру, бұлай жасалмаса үстірт құрылымның өзі (мемлекеттік институттар) өндіргіш күштердің дамуына, халықтың әл-ауқатының өсуіне, демократиялық процестердің күшеюіне кері әсерін тигізеді. Қазақстан Республикасының Тұңғыш

Президенті дұрыс атап өткендей: «Әлемде әмбебап басқару моделі жоқ. Барлығы іздеуде. Өзіміздің бірегей шешімдерімізді таба отырып, халықаралық тәжірибе аясында біз басшылыққа алатын мәселелер бар болса да, біз ешқашан мемлекеттік құрылымның бөтен үлгілерін көшірумен айналыспадық. Біздің ұсынып отырған реформамыз, ең алдымен, өз тәжірибемізге және Қазақстанның қажеттіліктеріне негізделген. Реформа бағдарламасы - бұл біздің Қазақстанның қай бағытта жүретіні туралы сұраққа берген жауабы » [13].

Бүгінгі күнге дейін елімізде болып өткен конституциялық реформалардың мемлекеттілігіміздің нығаюы мен тәуелсіздің тұғырлануында атқарған рөлі зор екені айқын. Әрине, конституциялық реформалар еліміздегі қоғамдық қатынастардың жылдам қарқынмен дамуы барысына сай жасалып отыр [21, 65 б.].

«Қазақстан халқының бірлігін және қоғамдық тұрақтылықты сақтаудың конституциялық негізі салынған. Ұлт Көшбасшысының Қазақстан Республикасы Үкіметінің алдына қойған тапсырмалар ауқымында жарияланған «Ұлт жоспарында» да халықтың біртұтастылығы және бірлігіне үлкен басымдылық беріліп отыр. Осы басымдықты жүзеге асыруға әр қазақстандық азамат өз саласында жеке үлесін қосуы керек. Болашақта осы саясатты жүзеге асыруда Қазақстан Республикасы Конституциясының әлеуетін толық пайдалануымыз қажет. ...Тәуелсіз Қазақстанның құқықтық дамуында конституциялық реформалардың маңызы өте зор. Біздің мемекетіміз құқықтық дамудың эволюциялық жолын таңдады. Сондықтан да бүгінгі таңдағы экономикалық, саяси, рухани жаңғырудағы конституциялық реформалардың эволюциясын талдау жаһандық сын-қатерлерге берілетін жауаптардың бірі болып табылады» [22, 21 б.].

Жалпы еліміздің бүгінгі күнге дейінгі Конституциялық өзгерістер мен толықтыруларындағы жаңашылдықтарымен демократиялық қоғамға бет бұрған Қазақстан мемлекеттілігін қалыптастырудағы батыл қадамдары қоғам тарапынан өз уақытында қолдау тауып, әрі оң бағасы беріліп отырды. Қолдап қана қоймай, өз ұсыныстары мен көзқарастарын да білдіріп отырды. Бұл заман талабына сай заңды құбылыс болғандықтан, алдағы уақытта да мұндай реформалық жаңашылдықтар іске асырылып, еліміздің тұғырын одан да биіктетіп, әлемдік заң саласында құқық үстемдігі тұрғысынан өзіндік үлгісін қалыптастыратынына сеніммен қарағанымыз абзал.

Әдебиеттер тізімі

1. Конституция 1993 года – правовая легитимация новой России. В Книге: Комментарий к Конституции Российской Федерации. – Москва, 2010. [Электронный ресурс]. – URL: https://cutt.ly/VgOJUwa (дата обращения: 20.08.2020).
2. Хабриева Т.Я. Конституционная реформа в современном мире. монография / Т.Я. Хабриева. – Москва: Наука РАН, 2016. – 320 с. [Электронный ресурс]. – URL: https://izak.ru/upload/iblock/8d8/8d85d271c500fe6aff89a2b96c7035ef.pdf (дата обращения: 20.08.2020).
3. Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы [Текст] Қазақстан Республикасының Заңы 1998 жылғы 7 қазандағы N 284-І. [Электронды ресурс]. – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000284_#z0 (дата обращения: 20.08.2020).
4. Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы [Текст] Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 21 мамырдағы N 254 Заңы // [Электронды ресурс]. – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000254_/links (дата обращения: 20.08.2020).
5. Қазақстан Республикасының Конституциясы [Текст] 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. [Электронды ресурс]. – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (дата обращения: 20.08.2020).
6. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы. [Электронды ресурс]. – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858_/history (дата обращения: 20.08.2020).

ISSN: 2616-6844, eISSN:2663-1318

7. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. [Электронды ресурс]. – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231#z55 (дата обращения: 20.08.2020).

8. Назарбаев Н.А. Ұлт жоспары – бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам. Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы бағдарламасы. [Электронды ресурс]. – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100#z0 (дата обращения: 20.08.2020).

9. Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 28 қыркүйектегі N 2464 Конституциялық заңы. [Электронды ресурс]. – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002464_#z1 (дата обращения: 20.08.2020).

10. Қазақстан Республикасының Конституциясына толықтыру енгізу туралы. Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 2 ақпандағы № 403-IV Заңы. [Электронды ресурс]. – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000403#z1 (дата обращения: 20.08.2020).

11. «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік». Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар. [Электронды ресурс]. – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700002017 (дата обращения: 20.08.2020).

12. Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 10 наурыздағы № 51-VI ҚРЗ. [Электронды ресурс]. – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000051#z5 (дата обращения: 20.08.2020).

13. Қазақстан Республикасы Президентінің билік тармақтары арасында өкілеттіктерді қайта бөлу мәселелері жөніндегі үндеуі (Астана қ., 25 қаңтар 2017 ж.). [Электронды ресурс]. – URL:http://www.akorda.kz/kz/special/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/kazakstan-respublikasy-prezidentinin-bilik-tarmaktary-arasynda-okilettikterdi-kaita-bolu-maseleleri-zhonindegi-undeui (дата обращения: 20.08.2020).

14. Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер енгізу туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2019 жылғы 23 наурыздағы № 238-VI ҚРЗ. [Электронды ресурс]. – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000238#z2 (дата обращения: 20.08.2020).

15. Абдрасулов Е.Б. «Конституционная реформа как движущий фактор демократических преобразований в Республике Казахстан». Сборник материалов международной научно-практической конференции «Конституция и модернизация общества и государства», посвященной Дню Конституции Республики Казахстан (29-30 августа 2017 г.) / Под общ. ред. И.И. Рогова, А.О. Шакирова. – Астана: Издательство: «Жарқын Ко»: 2017. – 412 с. [Электронный ресурс]. – URL: http://ksrk.gov.kz/sites/default/files/books/2018-09/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8B%202017.pdf (дата обращения: 20.08.2020).

16. Конституция Республики Беларусь. 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 года). [Электронный ресурс]. – URL: http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/ (дата обращения: 20.08.2020).

17. «О Комитете государственного контроля Республики Беларусь и его территориальных органах (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2014 г.). Закон Республики Беларусь от 1 июля 2010 года № 142-З. [Электронный ресурс]. – URL: http://online.zakon.kz/ Document/?doc_id=30797210#pos=0;280 (дата обращения: 20.08.2020).

18. Прокуратура туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 30 маусымдағы № 81-VI ҚРЗ. [Электронды ресурс]. – URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000081 (дата обращения: 20.08.2020).

19. Щербук К.Ю., Германович Н.Е. Проблемы и основные направления совершенствования системы финансового контроля в Республике Беларусь. [Электронный ресурс]. URL: http://be5.biz/ekonomika1/r2013/4339.htm (дата обращения: 20.08.2020).

20. Финансы: учебник / А.Г. Грязнова, Е.В. Маркина, М.Л. Седова и др.; под ред. А.Г. Грязновой, Е.В. Маркиной. — М.: Финансы и статистика, 2012. — 496 с. [Электронный ресурс]. - URL: https://b-ok.asia/book/3170913/54a9fb?regionChanged (дата обращения: 20.08.2020).

21. Сатбаева Қ., Сидорова Н.В. «Қазақстанның тәуелсіздігі мен мемлекеттілігінің қалыптасуындағы конституциялық реформалар рөлі», «Ғылым» халықаралық ғылыми журнал N1 (64) 2020 ж., наурыз, ISSN

2306-451X. [Электронды ресурс]. – URL: http://kostacademy.kz/akademija/ooniirid/zhurnal/gilim_1_64_2020.pdf (дата обращения: 20.08.2020).

22. Ибрагимов Ж.И. «Құқықтық мемлекетті дамытудағы конституциялық реформалар эволюциясы», [Текст] // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы. -2018. - 1(122). - Астана: ЕҰУ. 189-б. ISSN 2616-6844. [Электронды ресурс]. – URL: http://bullaw.enu.kz/storage/bullaw/%D0%92%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20LAW%20(2).pdf (дата обращения: 20.08.2020).

References

1. Konstitutsiya 1993 goda – pravovaya legitimatsiya novoy Rossii [The 1993 Constitution - the legal legitimation of the new Russia] V Knige: Kommentariy k Konstitutsii Rossiyskoy Federatsii; Pod red. Zor'kina V.D., Lazareva L.V. Moscow. [Elektron. resource]. Available at: https://cutt.ly/VgOJUwa (Accessed: 20.08.2020).

2. Khabriyeva T.Ya. Konstitutsionnaya reforma v sovremennom mire [Constitutional reform in the modern world] monografiya / T.YA. Khabriyeva. Moscow: Nauka RAN, 2016.–320s. [Elektron. resource]. Available at: https://izak.ru/upload/iblock/8d8/8d85d271c500fe6aff89a2b96c7035ef.pdf (Accessed: 20.08.2020).

3. Qazaqstan Respwblïkasınıñ Konstïtwcïyasına özgerister men tolıqtırwlar engizw twralı [On amendments and additions to the Constitution of the Republic of Kazakhstan] Qazaqstan Respwblïkasınıñ Zañı 1998 jılğı 7 qazandağı [Elektron. resource]. Available at: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000284_#z0 [in Russian] (Accessed: 20.08.2020).

4. Qazaqstan Respwblïkasınıñ Konstïtwcïyasına özgerister men tolıqtırwlar engizw twralı [On amendments and additions to the Constitution of the Republic of Kazakhstan] Qazaqstan Respwblïkasınıñ 2007 jılğı 21 mamırdağı N254 Zañı [Elektron. resource]. Available at:http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000254_/links (Accessed: 20.08.2020).

5. Qazaqstan Respwblïkasınıñ Konstïtwcïyası [The Constitution of the Republic of Kazakhstan] 1995 jılı 30 tamızda respwblïkalıq referendwmda qabıldandı. [Elektron. resource]. Available at: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (Accessed: 20.08.2020).

6. Qazaqstan Respwblïkasınıñ 2010 jıldan 2020 jılğa deyingi kezeñge arnalğan quqıqtıq sayasat tujırımdaması twralı [On the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020] Qazaqstan Respwblïkası Prezïdentiniñ 2009 jılğı 24 tamızdağı N 858 Jarlığı. [Elektron. resource]. – Available at: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858_/history (Accessed: 20.08.2020).

7. Qazaqstan Respwblïkasınıñ Qılmıstıq-procestik kodeksi [Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan] Qazaqstan Respwblïkasınıñ Kodeksi 2014 jılğı 4 şildedegi № 231-V QRZ. [Elektron. resource]. Available at: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231#z55 (Accessed: 20.08.2020).

8. Nazarbayev N.A. Ult josparı – bes ïnstïtwcïonaldıq reformanı jüzege asırw jönindegi 100 naqtı qadam [The Nation Plan is 100 concrete steps to implement five institutional reforms] Qazaqstan Respwblïkası Prezïdentiniñ 2015 jılğı 20 mamırdağı bağdarlaması. [Elektron. resource]. – Available at: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100#z0 (Accessed: 20.08.2020).

9. Qazaqstan Respwblïkasındağı saylaw twralı [On elections in the Republic of Kazakhstan] Qazaqstan Respwblïkasınıñ 1995 jılğı 28 qırküyektegi N 2464 Konstïtwcïyalıq zañı. [Elektron. resource]. – Available at: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002464_#z1 (Accessed: 20.08.2020).

10. Qazaqstan Respwblïkasınıñ Konstïtwcïyasına tolıqtırw engizw twralı [On amendments to the Constitution of the Republic of Kazakhstan] Qazaqstan Respwblïkasınıñ 2011 jılğı 2 aqpandağı № 403-IV Zañı [Elektron. resource]. Available at: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000403#z1 (Accessed: 20.08.2020).

11. «Qazaqstannıñ Üşinşi jañğırwı: jahandıq bäsekege qabilettilik»[«The Third Revival of Kazakhstan: Global Competitiveness»] Memleket basşısı N.Nazarbaevtıñ Qazaqstan xalqına joldawı. 2017 jılğı 31 qañtar. [Elektron. resource]. Available at: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700002017 (Accessed: 20.08.2020).

12. Qazaqstan Respwblïkasınıñ Konstïtwcïyasına özgerister men tolıqtırwlar engizw twralı [On amendments and additions to the Constitution of the Republic of Kazakhstan] Qazaqstan Respwblïkasınıñ

Zañı 2017 jılğı 10 nawrızdağı № 51-VI QRZ. [Elektron. resource]. Available at: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000051#z5 (Accessed: 20.08.2020).

13. Qazaqstan Respwblïkası Prezïdentiniñ bïlik tarmaqtarı arasında ökilettikterdi qayta bölw mäseleleri jönindegi ündewi [Address of the President of the Republic of Kazakhstan on the redistribution of powers between the branches of government] [Elektron. resource]. Available at: http://www.akorda.kz/kz/special/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/kazakstan-respublikasy-prezidentinin-bilik-tarmaktary-arasynda-okilettikterdi-kaita-bolu-maseleleri-zhonindegi-undeui (Accessed: 20.08.2020).

14. Qazaqstan Respwblïkasınıñ Konstïtwcïyasına özgerister engizw twralı [On amendments to the Constitution of the Republic of Kazakhstan] Qazaqstan Respwblïkasınıñ Zañı 2019 jılğı 23 nawrızdağı № 238-VI QRZ. [Elektron. resource]. Available at: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000238#z2 (Accessed: 20.08.2020).

15. Abdrasulov E.B. «Konstitutsionnaya reforma kak dvizhushchiy faktor demokraticheskikh preobrazovaniy v Respublike Kazakhstan» [Abdrasulov E.B. "Constitutional reform as a driving factor of democratic reforms in the Republic of Kazakhstan"] Sbornik materialov mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Konstitutsiya i modernizatsiya obshchestva i gosudarstva», posvyashchennoy Dnyu Konstitutsii Respubliki Kazakhstan (29-30 avgusta 2017 g.) / Pod obshch. red. I.I. Rogova, A.O. Shakirova. – Astana: Izdatel'stvo: «Zharkyn Ko»: – 412 c. [Elektron. resource]. Available at:http://ksrk.gov.kz/sites/default/files/books/2018-09/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8B%20 2017.pdf [in Russian] (Accessed: 20.08.2020).

16. Konstitutsiya Respubliki Belarus' [Constitution of the Republic of Belarus] 1994 goda (s izmeneniyami i dopolneniyami, prinyatymi na respublikanskikh referendumakh noyabrya g. i 17 oktyabrya 2004 goda) [Elektron. resource]. 1994. Available at: http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/ [in Russian] (Accessed: 20.08.2020).

17. «O Komitete gosudarstvennogo kontrolya Respubliki Belarus' i yego territorial'nykh organakh (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 11.07.2014 g.) ["On the Committee of State Control of the Republic of Belarus and its territorial bodies (as amended and supplemented as of July 11, 2014)] Zakon Respubliki Belarus' ot 1 iyulya 2010 goda № 142-Z [Elektron. resource]. 11.07.2014. Available at: http://online.zakon.kz/ Document/?doc_id=30797210#pos=0;280 [in Russian] (Accessed: 20.08.2020).

18. Prokwratwra twralı [About the prosecutor's office] Qazaqstan Respwblïkasınıñ Zañı № 81-VI QRZ. [Elektron. resource]. 30.06.2017. Available at: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000081 (Accessed: 20.08.2020).

19. Shcherbuk K.YU., Germanovich N.Ye. Problemy i osnovnyye napravleniya sovershenstvovaniya sistemy finansovogo kontrolya v Respublike Belarus' [Problems and main directions of improving the financial control system in the Republic of Belarus], [Elektron. resource].– Available at: http://be5.biz/ekonomika1/r2013/4339.htm (Accessed: 20.08.2020).

20. Finansy: uchebnik [Finance: Tutorial] / A.G. Gryaznova, Ye.V. Markina, M.L. Sedova i dr.; pod red. A.G. Gryaznovoy, Ye.V. Markinoy. 2-ye izd., pererab. i dop. Moscow: Finansy i statistika, 2012. 496 p.: il. [Elektron. resource]. Available at: https://b-ok.asia/book/3170913/54a9fb?regionChanged [in Russian] (Accessed: 20.08.2020).

21. Satbaeva Q., Sïdorova N.V. «Qazaqstannıñ täwelsizdigi men memlekettiliginiñ qalıptaswındağı konstïtwcïyalıq reformalar röli» [«The role of constitutional reforms in the formation of independence and statehood of Kazakhstan»], International scientific journal «Science» N1 (64) 2020, March, ISSN 2306-451X [Elektron. resource]. Available at: http://kostacademy.kz/akademija/ooniirid/zhurnal/gilim_1_64_2020.pdf (Accessed: 20.08.2020).

22. Ibragïmov J.I. «Quqıqtıq memleketti damıtwdağı konstïtwcïyalıq reformalar évolyucïyası» [Ibragimov Zh.I. «Evolution of the constitutional reforms in development of the constitutional state»] L.N. Gwmïlev atındağı Ewrazïya ulttıq wnïversïtetiniñ Xabarşısı. Quqıq serïyası. - 1(122). - Astana: EUW. 189-b. ISSN 2616-6844 [Elektron. resource]. 2018. Available at: http://bullaw.enu.kz/storage/bullaw/%D0%92%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20LAW%20(2).pdf (Accessed: 20.08.2020).

Е.Б. Абдрасулов, Х. Бажай
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Правовая основа формирования демократических изменений через конституционные реформы в Республике Казахстан

Аннотация. В статье дается правовой анализ специфики изменений и дополнений, внесенных в течение 25 лет в Конституцию Республики Казахстан, принятой на республиканском референдуме 30 августа 1995 года (1998, 2007, 2011, 2017, 2019). Анализ показывает смелые шаги по вступлению в топ-30 развитых стран, создание собственной модели верховенства права путем демократических преобразований в результате конституционных реформ в Республике Казахстан. Особое внимание было уделено конституционной реформе 2017 года по перераспределению полномочий между ветвями власти. Он обеспечивает основу для усиления роли и ответственности парламента и правительства перед гражданами в связи с передачей полномочий президента, формированием механизма «обратной связи» между народом и правительством посредством создания общественных советов при центральных и местных исполнительных органах для выражения и учета мнений гражданского общества. В поддержку реализации реформ даются сравнительно-правовые предложения и логические заключения по вопросам конституционного развития.

Ключевые слова: конституция, реформа, республика, президент, парламент, правительство, судебная власть, права человека, верховенство закона, демократия, конституционное развитие.

E.B. Abdrassulov, Kh. Bazhay
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Legal bases of formation of democratic transformations through constitutional reforms in the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article provides a legal analysis of the specifics of changes and amendments to the Constitution of the Republic of Kazakhstan, adopted at a republican referendum on August 30, 1995, for 25 years (1998, 2007, 2011, 2017, 2019). The analysis shows bold steps to enter the top 30 developed countries, creating our own model of the rule of law through democratic reforms as a result of constitutional reforms in the Republic of Kazakhstan. Particular attention was paid to the 2017 constitutional reform on the redistribution of powers between the branches of government. It provides the basis for strengthening the role and responsibility of parliament and government to citizens in connection with the transfer of powers of the president, the formation of a mechanism of "feedback" between the people and the government through the creation of public councils under central and local executive bodies to express and take into account the views of civil society. In support of the implementation of the reforms are given consistent legal recommendations and logical opinions on the issue of constitutional development.

Keywords: constitution, reform, republic, president, parliament, government, judiciary, human rights, rule of law, democracy, constitutional development.

Авторлар туралы мәлімет:

Абдрасулов Е.Б. - з.ғ.д., профессор, Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, Конституциялық құқық кафедрасы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Бажай Х. – негізгі автор, Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, Конституциялық құқық кафедрасының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Abdrassulov E.B. - Doctor of Juridical Sciences, Professor of the Department of Theory and History of the State and Law, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Bazhay Kh. - main author, PhD student of the Department of Theory and History of the State and Law, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.